

MR SAŠA MIJALKOVIĆ\*

## Mogućnosti obezbeđenja dokaza o organizovanju seksualne eksploatacije

Obezbeđenje dokaza koji nedvosmisleno ukazuju na organizovanje seksualne eksploatacije, odnosno na pojedince kao organizatore seksualne eksploatacije, često je veoma otežano zbog opreznosti, tajnosti i organizovanosti aktivnih aktera eksploatacije, kao i njihove sprege sa pripadnicima subjekata bezbednosti koji "sabotiraju" funkciju formalne socijalne kontrole onemogućujući prikupljanje dokaza i dovodeći u pitanje njihovu valjanost, vrednost i regularnost u pribavljanju. Zbog toga se obezbeđenju dokaza mora pristupiti krajnje profesionalno i odgovorno, uz uvažavanje određenih dostignuća domaće i inostrane bezbednosno-kriminalističke teorije i prakse.

Pored tradicionalnih kriminalističkih metoda i radnji dokazivanja, u radu se obrađuju savremene tendencije primene tzv. specijalnih istražnih mera i tehnika. Ukazuje se i na specifičnost materijalnih tragova i predmeta koji dokazuju izvršenje krivičnog dela ili krivicu izvršioca, njihovom fiksiranju, tumačenju i značaju. Najzad, ukazuje se i na značaj pridobijanja lica za saradnju u obezbeđenju dokaza o njihovoj seksualnoj eksploataciji.

*Ključne reči: seksualna eksploatacija, prostitucija, pornografija, seks turizam, trgovina ljudima, dokazi, kriminalističke metode prikupljanja dokaza.*

### Uvod

Aktuelne tendencije organizovanog kriminalnog delovanja usmerene su, između ostalog, i ka protivpravnom sticanju imovinske koristi kroz razne vidove eksploatacije<sup>1</sup> siromašnih slojeva stanovništva. Reč je o korišćenju i zloupotrebi tuđe nevolje, siromaštva,

gladi, podaničkog, ropskog i sličnog statusa u koji se lica dovode na prevaran ili drugi nezakonit način.

U širokom spektru modela eksploatacije dominiraju oblici tzv. "seks industrije", odnosno organizovana prostitucija, organizovanje pornografskih predstava, izrada i distribucija pornografskog materijala i slične aktivnosti, što se neretko dovodi u vezu sa trgovinom ljudima i krijumčarenjem migranata. Seksualna eksploatacija ljudi predstavlja masovnu eksploataciju njihovog tela, odnosno polnog i seksualnog identiteta i integriteta radi zadovoljenja nagonskih i patoloških potreba i seksualnih prohteva neodređenog broja lica, pri čemu se ostvaruje izvesna protivpravna korist.<sup>2</sup>

Seksualno eksploatisana lica mogu biti oba pola, različitog uzrasnog doba. Najčešće je reč o odraslim licima ženskog pola, uz kontinuirano povećanje obima ženske dece i maloletnika. Njihova eksploatacija može biti dvojaka: *dobrovoljna*, pri čemu se eksploatisana lica "specijalizuju i profesionalizuju" za pružanje seksualnih usluga ili im je to dodatni izvor prihoda, ili *prinudna*, što je najčešće povezano sa trgovinom ljudima.

Velika tražnja seksualnih usluga uslovlila je još veću ponudu, ali i podelu ("poslova" među kriminalnim organizacijama, specijalizaciju i tendenciju stvaranja monopolskog položaja na "tržištu seksa" kojeg sve više odlikuju marketing, rad agencija, pravila poslovanja i ostali epiteti modernog privrednog menadžmenta. Mogućnosti za zaradu su velike jer organizovana prostitucija, pornografija, "seks turizam" i trgovina ljudima imaju značajno mesto i ulogu na savremenom "ilegalnom tržištu dobara i usluga".<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Mijalković, S. (2005) *Trgovina ljudima*, Beograd: BeoSing, str. 209.

<sup>3</sup> Ilegalno tržište u širem smislu ("crno, sivo tržište ili ekonomija") predstavlja tržište dobara i usluga na kojem se kršenjem pozitivnih zakonskih propisa obavljaju kupoprodajne transakcije robe i usluga čiji je promet inače dozvoljen u okviru zakonom predviđenih procedura (alkohol, nafta, cigarete i sl.). Ilegalno tržište u užem smislu je tržište robe i usluga čiji je promet strogo zabranjen ili ograničen zakonskim propisima i kontrolisan od strane državnih institucija (trgovina seksualnim uslugama, ljudima, oružjem, narkoticima i sl.). Detaljnije u: Nikolić-Ristanović, V. (2003) "Ilegalna tržišta, trgovina ljudima i transnacionalni organizovani kriminalitet", *Temida*, 4, str. 4–5.

\* Autor je saradnik u nastavi na predmetu Osnovi bezbednosti, na Policijskoj akademiji u Beogradu. E-mail: mijalkovics@yahoo.com.

<sup>1</sup> U društvenim naukama pod eksploatacijom se podrazumeva iskorišćavanje čoveka nad čovekom, tj. stanje u kojem jedan čovek ili deo društva za njega rade i on na račun tuđeg rada stiče dohodak i sve veće bogatstvo. Grupa autora (1994) *Ekonomski i poslovni leksikon*, Beograd: Savremena administracija, str. 280-281.

S obzirom na ozbiljnost zločina, stepen organizovanosti, tajnost i opreznost u organizovanju seksualne eksploatacije, prikupljanje dokaza koji nedvosmisleno ukazuju na izvršeno krivično delo, odnosno konkretna lica kao njegove izvršioce često je veoma otežano. U tom domenu, i najjače službe bezbednosti u svetu imaju ozbiljne probleme.

S druge strane, veliki protivpravni profit stečen ovim "krimi biznisom" omogućuje angažovanje "skupih" i iskusnih advokata koji često dovode u pitanje valjanost i vrednost prikupljenih dokaza, ukazujući na neregularnost policije i organa istrage u njihovom pribavljanju. Najzad, svi dokazi podležu tzv. slobodnoj sudskoj oceni dokaza koja nigde u svetu nije "imuna na korupciju".

S toga se obezbeđenje dokaza o organizovanju seksualne eksploatacije nipošto ne sme prepuštati "slučaju i stihiji rutinskog kriminalističkog postupanja". Zato je neophodno utvrditi mogućnost primene određenih kriminalističkih metoda s ciljem obezbeđenja dokaza, kao i ukazati na specifičnosti, značaj i mogućnosti fiksiranja, tumačenja i korišćenja određenih predmeta i tragova kao dokaza u krivičnom postupku.

## 1. Oblici organizovane seksualne eksploatacije

Savremenu seks industriju karakterišu dve tendencije: stalno uvećanje obima, i povezivanje s drugim oblicima kriminala: ilegalni profit stečen seksualnom eksploatacijom je basnoslovan, a njegov sticanje ne predstavlja veliki rizik za organizatore. To dodatno ohrabruje i motiviše kriminalne grupe da prošire svoje „poslovanje“; drugo, seks industrija se, kao grana kriminalne ekonomije, nužno povezuje s drugim sektorima organizovanog i ostalih vidova kriminala. Najopasnija je veza sa trgovinom ljudima i terorizmom, kroz njegovo finansiranje.

Prostitucija je svakako najzastupljeniji oblik seksualne eksploatacije. Podrazumeva seksualni odnos kojeg karakterišu plaćanje, ekstreman promiskuitet i emocionalna ravnodušnost prema partneru i seksualnom činu.<sup>4</sup> Može biti ženska, muška i dečja; heteroseksualna ili homoseksualna, neorganizovana<sup>5</sup> ili organizovana.

4 Jeftović, M.; Milašinović, S. (2002) *Samougrožavanje društva – socijalno-patološke devijacije*, Beograd: Sinex, str. 143.

5 Neorganizovanu prostituciju karakteriše individualno pružanje seksualnih usluga, bez posrednika koji organizuje, planira i određuje uslove njihovog pružanja. Reč je o prekršaju protiv javnog reda i mira. Vidi član 14 Zakona o javnom redu i miru, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 51/1992.

Organizovana prostitucija ima obeležja institucionalizovane delatnosti različitih nivoa organizovanosti i podrazumeva posrednika između prostitutke i klijenta. To je ona prostitucija koju vodi *makro* (organizovana ulična prostitucija), odnosno različite *madam* po bordelima (institucionalizovana prostitucija) i moderna *trgovina robljem*, tj. devojkama i ženama radi prostitucije, na nacionalnom ili na internacionalnom nivou.<sup>6</sup> Javne kuće ili bordeli često su deo neke kriminalne organizacije. Pored toga, "agencije za poslovnu pratnju" su leglo organizovane prostitucije. S tim u vezi, primetna je prava ekspanzija agencija za pružanje raznih erotskih i drugih usluga: poslovna pratnja, zajednički izleti, ekskuzije, sklapanje poznanstava, pri čemu posrednici ubiraju velike prihode. U praksi našeg sistema bezbednosti takve pojave se kvalifikuju kao *Posredovanje u vršenju prostitucije*.<sup>7</sup>

Pornografija je opisivanje ili prikazivanje nastranih scena u vezi sa čovekovom polnom aktivnošću.<sup>8</sup> To su knjige, brošure, slike, crteži, filmovi i drugi perverzni, bestidni i bludni sadržaji, kao i erotske slike koje prate priču, audio-vizuelni zapisi.<sup>9</sup> Dakle, pornografija je vid seksualne eksploatacije čije se seksualne aktivnosti beleže u audio-vizuelnoj formi, odnosno neposredno prikazuju kroz tzv. "predstave".

Pravljenje pornografskih audio-vizuelnih zapisa (tonsko, fotografsko ili filmsko snimanje) povezano je sa tzv. piraterijom i kompjuterskim kriminalom, a predstavlja i propagandni materijal kojim se reklamiraju objekti u kojima se mogu "kupiti" usluge prikazane u zapisima, što dodatno podstiče seksualnu eksploataciju. Predstave sa pornografskim sadržajima najčešće se sastoje od plesnih tačaka u kojima učestvuju obnažena ili gola lica, ili od simuliranja ili stvarnog seksualnog opštenja izvođača predstave. Prihodi se ostvaruju stimulisanjem publike na preterano konzumiranje pića ili na konzumiranje veoma skupog pića, odnosno na seksualni odnos sa izvođačima predstave ili drugim licima

6 Kovčo, I. (1998) "Organizirani kriminalitet: pedofilija i prostitucija", *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol. 5, br. 2, Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, str. 662, 664.

7 Ovo krivično delo sastoji se u navođenju ili podsticanju drugog na prostituciju ili u učestvovanju u predaji nekog lica drugome radi vršenja prostitucije ili u propagiranju ili reklamiranju prostitucije putem sredstava javnog informisanja i drugih sličnih sredstava. Teži oblik postoji ukoliko je delo izvršeno prema maloletnom licu. Član 184 Krivičnog zakonika Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005.

8 Krstić, D. (1996) *Psihološki rečnik*, Beograd: Savremena administracija, str. 484.

9 Bošković, M. (1999) *Kriminološki leksikon*, Novi Sad: Matica srpska, str. 258.

koja se nalaze u posebnim, za to namenjenim i opremljenim prostorijama.

U poslednje vreme je primetna ekspanzija dečje pornografije,<sup>10</sup> čemu u dobroj meri doprinosi internet. Naše krivično zakonodavstvo posebnim krivičnim delom sankcioniše svakog ko iskoristi dete za proizvodnju slika, audio–vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, odnosno ko prodaje, prikazuje, javno izlaže ili elektronski ili na drugi način čini dostupnim slike, audio–vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine, nastale izvršenjem prethodno navedenih radnji.<sup>11</sup>

Seks turizam (*sex tourism*) je pseudoturističko putovanje, najčešće u inostranstvo, s ciljem aktivnog učešća u seksualnoj eksploataciji drugih lica kroz prostituciju ili pornografiju. Najčešće se putuje u zemlje trećeg sveta gde je seksualna eksploatacija razvijena zbog ekspanzije siromaštva, organizovanog kriminala, oslobođenosti moralnih stega i normi kojih se turisti u svojoj zemlji najčešće pridržavaju, anonimnosti turista u zemlji obilaska, znatno nižih cena seksualnih usluga u odnosu na zemlju porekla seks–turista i razvijenosti dečje prostitucije, što umanjuje opasnost od polnih zaraza i bolesti.

Najzad, veza seks industrije sa trgovinom ljudima je očigledna:<sup>12</sup> seksualna eksploatacija žrtava

10 *Dečja pornografija* je bilo kakvo predstavljanje, bilo kojim sredstvom, deteta u stvarnim ili simuliranim eksplicitnim seksualnim aktivnostima ili bilo kakvo predstavljanje seksualnih delova tela (primarnih i seksualnih organa deteta), prvenstveno u seksualne svrhe. To je oblik eksploatacije dece koji obuhvata seksualno iskorišćavanje deteta kroz proizvodnju, distribuciju, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje na prodaju dečje pornografije ili posredovanje u navedenim aktivnostima. Čl. 2 i 3 Fakultativnog protokola o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 7/2002.

11 Krivično delo iz člana 185, st. 2 i 3 Krivičnog zakonika, Prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju.

12 Krivično delo Trgovine ljudima (član 388 KZ RS) čini onaj (1) ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, *prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije*, prosjačenja, *upotrebe u pomografske svrhe*, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima; (2) za delo iz stava 1. učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja; (3) teži oblik postojace ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu; (4) drugi teži oblik ogleđa se u nastupanju teške telesne povrede nekog lica usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana; (5) najteži oblik dela postojace u slučaju da je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica; (6) poseban oblik trgovine ljudima postojace u slučaju bavljenja vršenjem krivičnog dela iz st. 1. do 3. ovog člana ili ukoliko je delo izvršeno od strane organizovane grupe.

trgovine ljudima najčešće se odvija kroz organizovanu prostituciju ili pornografiju, a navedeni tipovi "prostitutki" ili "striptizeta" često su aktuelne ili potencijalne žrtve trgovine ljudima. Reč je o tzv. klasičnim prostitutkama, hotelskim prostitutkama, kongresnim ili sajamskim prostitutkama, devojkama za poslovnu pratnju, kol–gerlama, barskim striptizetama, tzv. "erotskim" umetnicama i maserkama i drugim.

Seksualna eksploatacija žrtava trgovine ljudima godišnje donosi protivpravni prihod od oko sedam milijardi dolara u Evropi<sup>13</sup>, odnosno šezdeset milijardi evra u svetu.<sup>14</sup> To je za 400 % više nego pre deset godina, te u nominalnom smislu predstavlja izjednačenje sa profitom od narkokriminala. Ruski organizovani kriminal kroz seksualnu eksploataciju žena i dece kojima je trgovano ostvari godišnji profit od najmanje šest milijardi dolara.<sup>15</sup> S druge strane, troškovi kriminalnih grupa su minimalni: 10 % profita izdvaja se za izdržavanje žrtava seksualne eksploatacije, dok se sa 20 % sredstava podmićuje policija.<sup>16</sup>

Na kraju ovog dela rada neophodno je istaći osnovnu razliku između prostitucije i trgovine ljudima. Za svoju seksualnu eksploataciju žrtve trgovine nisu uopšte ili nisu adekvatno plaćene, i ne mogu svojom voljom s time da prestanu. Odavanje prostituciji je u mnogim zemljama pravno dozvoljeno ili se sankcioniše kao prekršaj, a trgovina ljudima je u najvećem broju zemalja zabranjena i inkriminisana kao krivično delo. Prostitucija je širi pojam i može se odvijati nezavisno od bilo kakve trgovine ljudima. Kada je reč o eksploataciji žrtava trgovine, prostitucija je uža kategorija i predstavlja samo jedan od oblika seksualne eksploatacije žrtava.<sup>17</sup>

## 2. Kriminalističke metode pogodne za obezbeđivanje dokaza o krivici organizatora seksualne eksploatacije

Za pripadnike kriminalističkih službi rasvetljavanje i dokazivanje organizovane seksualne

13 Danailov, V. (2001) *Trgovija so luge – kriminalen biznis so robovlatetelski lik* (slučaj Makedonija), Skopje: IOM, str. 2.

14 Leclair, G.: *Europol/X Congres des Nations Unies pour la prévention du crime et le traitement des délinquants*, Vienne, avril 2000. Navedeno prema: Dusch, S. (2002) *Le trafic d'êtres humains*, Paris: Presses Universitaires de France, p. 109.

15 Zalisko, W. (2000) *Russian organized crime: The foundation for trafficking*, Police, Redondo Beach: Bobit Publishing Company, p. 19.

16 Bačanović, O. (2002) "Žrtvi na trgovija so luge", *Godišnik na Fakultetot na bezbednost*, Skopje, str. 157.

17 O razlici između trgovine ljudima i prostitucije, pornografije i seks turizma detaljnije, u: Mijalković, S. (2005) "Pojmovno razgraničenje trgovine ljudima i drugih sličnih pojava i terminoloških koncepata", *Bezbednost*, 1, str. 51–66.

eksploatacije nije ni malo lak zadatak. Rasvetljavanje krivičnih dela podrazumeva i zahteva primenu određenih operativno–taktičkih mera i kriminalističko–istražnih radnji. Tako organi unutrašnjih poslova u Republici Srbiji na osnovu zakonskih ovlašćenja<sup>18</sup>, mogu da traže potrebna obaveštenja od građana; da izvrše potreban pregled prevoznih sredstava, putnika i prtljaga; da za neophodno potrebno vreme ograniče kretanje na određenom prostoru; da preduzmu potrebne mere u vezi sa utvrđivanjem istovetnosti lica i predmeta; da raspišu potragu za licima i stvarima za kojima se traga; da u prisustvu odgovornog lica pregledaju određene objekte i prostorije državnih organa, preduzeća, radnji i drugih pravnih lica, ostvare uvid u njihovu dokumentaciju i da je po potrebi oduzmu, kao i da preduzmu druge potrebne mere i radnje (čl. 225 ZKP, čl. 255 st. 2 novog ZKP).

Ovlašćena službena lica organa unutrašnjih poslova mogu lišiti slobode lice ukoliko su za to ispunjeni određeni zakonski uslovi (čl. 227 i 142 ZKP; vidi čl. 262 novog ZKP). Takođe, lice može biti i zadržano radi prikupljanja obaveštenja ili saslušavanja najduže 48 sati od časa lišenja slobode, odnosno odazivanja na poziv (čl. 229 ZKP; čl. 264 novog ZKP). Saslušanje osumnjičenog se smatra procesnom radnjom dokazivanja, pod uslovom da osumnjičeni pristane na saslušanje, da saslušanju prisustvuje advokat i da je osumnjičenom predočeno da sve što izjavi tom prilikom može biti upotrebljeno kao dokaz protiv njega (čl. 226 st. 9 u vezi čl. 89 ZKP; slično se predviđa čl. 260 novog ZKP).

Lica zatečena na mestu izvršenja krivičnog dela mogu se uputiti istražnom sudiji ili zadržati na mestu izvršenja do njegovog dolaska, a najduže 6 sati, ukoliko bi mogla da daju podatke važne za krivični postupak i ako je verovatno da se njihovo saslušanje kasnije ne bi moglo izvršiti ili bi bilo skopčano sa znatnim odugovlačenjem ili drugim poteškoćama (čl. 231 st. 1 ZKP; čl. 267 novog ZKP).

Kad je to neophodno radi utvrđivanja istovetnosti ili u drugim slučajevima od interesa za uspešno vođenje postupka, organi unutrašnjih poslova mogu, uz prethodno odobrenje istražnog sudije, fotografisati osumnjičenog, uzeti otiske njegovih prstiju, javno objaviti fotografiju osumnjičenog

i preduzeti druge radnje potrebne za utvrđivanje identiteta (čl. 231 st. 2 ZKP, odnosno uz prethodno odobrenje javnog tužioca po čl. 255 st. 5 novog ZKP, s tim što se fotografija lica može javno objaviti isključivo uz pismeno i obrazloženo rešenje istražnog sudije).

Istražni sudija, na pismeni i obrazloženi predlog javnog tužioca, može narediti nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja lica<sup>19</sup> za koja postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugim izvršila određena krivična dela, između ostalih i ona sa elementima organizovanog kriminala (čl. 232 st. 1 t. 3 ZKP). Novi ZKP ovu meru smatra posebnom dokaznom radnjom koja se koristi još i za lociranje lica u prostoru i praćenje pomoću elektronskih uređaja (čl. 146 st. 1 t. 3).

Organi unutrašnjih poslova mogu i pre pokretanja istrage privremeno oduzeti predmete ukoliko postoji opasnost od odlaganja (čl. 238 st. 1 i čl. 82 ZKP) i pretresti stan i lica pod uslovima predviđenim Zakonikom (čl. 238 st. 1 i čl. 81 ZKP). Isto je predviđeno i novim ZKP (čl. 255 st. 8 u vezi čl. 82 i 81). Osim toga, organi unutrašnjih poslova mogu u određenim slučajevima sami obaviti uvidaj i odrediti veštačenja koja ne trpe odlaganje, osim obdukcije i eshumacije leša, ukoliko istražni sudija nije u mogućnosti da odmah izađe na lice mesta (čl. 238 st. 3 ZKP; uporedi sa čl. 255. st. 10 novog ZKP). S tim u vezi, može se izvršiti ili odrediti telesni pregled, uzimanje uzoraka krvi i preduzimanje drugih medicinskih radnji koje su po pravilima medicinske nauke neophodne za utvrđivanje činjenica važnih za postupak (čl. 131 ZKP).

Novim ZKP (čl. 145) predviđa se nova dokazna radnja uvida u fotografije ili zvučne, odnosno zvučne i video snimke sprovedenih dokaznih radnji u skladu sa ZKP, na kojoj se može zasnivati odluka suda. Fotografije ili zvučni, odnosno zvučni i video snimci koji se ne odnose na sprovedene dokazne radnje, mogu se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku, ako je utvrđena njihova autentičnost i isključena mogućnost fotomontaže ili videomontaže i drugih oblika falsifikovanja fotografija i snimaka i ako su fotografija, odnosno snimak napravljeni uz prečutnu ili izričitu saglasnost osumnjičenog, odnosno okrivljenog kada se on ili njegov glas,

18 Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni list SRJ*, br. 70/2001 sa kasnijim izmenama i dopunama (u daljem tekstu ZKP). U vreme pisanja ovog rada Narodna skupština je usvojila novi Zakonik o krivičnom postupku (*Službeni glasnik RS*, br. 46/2006, u daljem tekstu novi ZKP). S obzirom na to da će se novi ZKP primenjivati tek od 1. juna 2007. godine, prikazana su relevantna pozitivna i buduća zakonska rešenja, značajna s aspekta ovog rada.

19 Reč je o tajnoj kontroli (prislušivanju i tzv. fonodokumentovanju) komunikacija osumnjičenog sa drugim licima putem fiksne i mobilne telefonije, personalnog računara (E-MAIL), telefaksa i drugih tehničkih sredstava (npr. pejdžera), odnosno o svim vidovima tajnog snimanja optičkim sredstvima, tj. fotografskim aparatima, video kamerama, magnetoskopima i sličnim sredstvima (tzv. foto i TV dokumentovanje). Detaljnije, u: Milošević, M.; Bošković, A. (2003) *Priručnik za krivično procesno pravo*, Beograd: Policijska akademija, str. 116.

nalaze na fotografiji, odnosno snimku ili trećeg lica koje se prećutno ili izričito saglasilo sa pravljenjem fotografije ili zvučnog, odnosno zvučnog i video snimka.

Pored pomenutih *dokaznih radnji* (pretresanje prostorija i lica, privremeno oduzimanje predmeta, uviđaj, veštačenje, telesni pregled i uzimanje uzorka krvi), državni organi ovlašćeni su da u rasvetljavanju i dokazivanju krivičnog dela iz oblasti organizovanog kriminala koriste i tzv. *specijalne istražne mere i tehnike*. Reč je o svedoku saradniku, kontroli poslovanja i poslovne dokumentacije određenih lica, simulovanim poslovnim uslugama, sklapanju simulovanih pravnih poslova, angažovanju prikrivenih islednika, kontrolisanim isporukama i privremenom oduzimanju predmeta i imovinske koristi poteklih iz krivičnog dela.<sup>20</sup> Pored već pomenute dokazne radnje iz čl. 146 – tajni zvučni i optički nadzor osumnjičenog, i novim ZKP predviđa se primena sličnih mera: pružanje simulovanih poslovnih usluga i simulovanih pravnih poslova (čl. 148), angažovanje prikrivenog islednika (čl. 151), kontrolisana isporuka (čl. 154), automatsko računarsko pretraživanje ličnih i drugih podataka (čl. 155) i saslušanje svedoka saradnika (čl. 156), čija se suština, s aspekta ovog rada, bitno ne razlikuje od aktuelnih rešenja.

Javni tužilac je ovlašćen da do završetka glavnog pretresa predloži sudu da se kao svedok sasluša pripadnik kriminalne organizacije (*svedok saradnik*) protiv koga je podneta krivična prijava ili se vodi krivični postupak za delo organizovanog kriminala, pod uslovom da dâ iskaz o svemu što mu je poznato i ništa ne prećuti, da postoje olakšavajuće okolnosti na osnovu kojih se prema krivičnom zakonu može osloboditi od kazne ili mu se kazna može ublažiti i ako je značaj njegovog iskaza za otkrivanje, dokazivanje ili sprečavanje drugih krivičnih dela kriminalne organizacije pretežniji od štetnih posledica krivičnog dela koje je učinio. Međutim, svedok saradnik ne može biti lice za koje postoji osnovana sumnja da je organizator kriminalne grupe (čl. 504d–504j ZKP).

Javni tužilac takođe može zahtevati i da nadležni državni organ, bankarska ili druga finansijska organizacija obavi *kontrolu poslovanja određenih lica* i da mu dostavi dokumentaciju i

podatke koji mogu poslužiti kao dokazi o krivičnom delu ili imovini pribavljenoj krivičnim delom, kao i obaveštenja o sumnjivim novčanim transakcijama u smislu Konvencije o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom. Pod istim uslovima, državni tužilac može naložiti da nadležni državni organ ili organizacija privremeno obustavi isplatu, odnosno izdavanje sumnjivog novca, vrednosnih papira ili predmeta (čl. 504k ZKP).

Organi unutrašnjih poslova ovlašćeni su da, u slučajevima kada se krivično delo organizovanog kriminala na drugi način ne bi moglo otkriti, dokazati ili sprečiti, ili bi to bilo povezano sa znatnim poteškoćama, *pružaju simulovane poslovne usluge* (npr., fingirano podmićivanje), *sklapaju simulovane pravne poslove* (npr., fiktivna kupovina seksualnih usluga ili žrtava trgovine ljudima) i *angažuju prikrivene islednike* (tzv., infiltracija u kriminalnu grupu koja organizuje seksualnu eksploataciju, bez mogućnosti podsticanja ili izvršenja krivičnih dela) o čemu se sačinjava dokumentacija tekstualnog, video, audio ili elektronskog zapisa koja se sa ostalim dokazima predaje javnom tužiocu (čl. 504lj–504nj).

Policija je ovlašćena i da sprovodi tzv. *kontrolisane isporuke* kojima se dozvoljava da nelegalne ili sumnjive pošiljke (što podrazumeva i žrtve trgovine ljudima) izađu, pređu ili uđu na teritoriju jedne ili više država, uz znanje i pod nadzorom njihovih nadležnih organa, u cilju sprovođenja istrage i identifikovanja lica umešanih u izvršenje krivičnog dela. Ova mera se, kao i mere elektronskog praćenja, drugih oblika nadzora i tajnih operacija, i drugih specijalnih istražnih tehnika sprovodi na osnovu čl. 18, 19 i 20 Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala<sup>21</sup>, uz saglasnost zainteresovanih država i na osnovu principa reciprociteta. Ovu meru, ne odobrava sud, već javni tužilac, za svaku isporuku posebno (čl. 504o ZKP).

Ako postoje osnovi sumnje ili osnovana sumnja da je izvršeno krivično delo organizovanog kriminala, sud može odrediti *privremeno oduzimanje predmeta i imovinske koristi poteklih iz krivičnog dela* i van uslova predviđenih u pomenutim odredbama čl. 82–88. i čl. 513–520 ZKP. Reč je o predmetima velike vrednosti (zgrade, mašine, fabrike) i imovinske koristi u velikim iznosima. Mera privremenog oduzimanja predmeta i imovinske koristi može trajati najduže do okončanja krivičnog postupka pred prvostepenim sudom. Osim toga, ako je ova mera određena u prekrivičnom postupku, mora se ukinuti ukoliko krivični postupak za krivično delo organizovanog

20 Čl. 504d–504h: Posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala, *Zakonik o krivičnom postupku* (Ova Glava je u Zakonik naknadno ubačena Zakonom o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, *Službeni list SRJ*, broj 68/2002. O načinu primene ovih metoda detaljnije, u: Škulić, M. (2003) *Organizovani kriminalitet: pojam i krivičnoprocesni aspekti*, Beograd: Dosije, str. 248–418.

21 *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001.

kriminala ne bude pokrenut u roku od tri meseca od dana donošenja rešenja kojim je mera određena.

Najzad, novim ZKP predviđa se jedna nova dokazna radnja. Reč je o automatskom računarskom pretraživanju ličnih i drugih sa njima povezanih podataka i njihovoj elektronskoj obradi koja se može preduzeti ako postoje osnovi sumnje da je, između ostalog, učinjeno krivično delo organizovanog kriminala, krivično delo protiv polne slobode ili druga teška krivična dela pod čim se podrazumeva i trgovina ljudima i trgovina decom radi usvojenja (čl. 155 st. 1 t. 3–5). Posebna dokazna radnja se sastoji u automatskom pretraživanju već pohranjenih ličnih i drugih, sa njima neposredno povezanih, podataka i njihovom automatskom poređenju sa podacima koji se odnose na navedena krivična dela i lice koje se osnovano može dovesti u vezu sa tim krivičnim delom, da bi se na takav način kao mogući osumnjičeni isključila lica u pogledu kojih ne postoji verovatnoća da su povezana sa krivičnim delom, a izdvojila ona lica u odnosu na koja se prikupe podaci iz kojih proizlaze osnovi sumnje.

### 3. Tendencije primene specijalnih istražnih metoda u obezbeđenju dokaza o seksualnoj eksploataciji

Načelno, istrage koje se sprovode u cilju spašavanja žrtava, hapšenja i krivičnog gonjenja organizatora seksualne eksploatacije, prvenstveno trgovaca ljudima, konfiskacije imovine stečene nezakonitim putem i pribavljanja dokaza, mogu se podeliti na:

- *proaktivne istrage*, zasnovane na operativnim, obaveštajnim podacima uz praćenje makroa, trgovaca ljudima i žrtava seksualne eksploatacije pomoću tehničkih sredstava i ljudstva, kao i primene tajnih metoda i standardnih istražnih tehnika s ciljem pribavljanja dokaza bez angažovanja (saradnje i svedočenja) otkrivenih žrtava;

- *reaktivne istrage*, inicirane obaveštajnim podacima – izjavama ili dokazima dobijenim od žrtava ili trećih lica (najčešće informanata ili informatora), i

- *istrage koje imaju za cilj ometanje ili prekid aktivnosti izvršilaca krivičnih dela*, preduzete u slučajevima kada stepen rizika po bezbednost žrtava zahteva momentalnu intervenciju koja isključuje mogućnost proaktivne istrage, kada proaktivna opcija nije pogodna iz operativnih ili normativnih razloga ili kada se izvršiocima krivičnih dela na drugi način ne može onemogućiti da rade u dotadašnjem obimu i na dotadašnjim lokacijama.<sup>22</sup>

22 *Borba protiv trgovine ljudskim bićima*, Regionalni praktični priručnik za borbu protiv trgovine ljudima namenjen kriminalističkim službama, Razvojni program Ujedinjenih nacija & Vlada Rumunije, 2003, str. 24–33. O tzv. metodama "Ahilove pete" i "Al Kapone" teoriji detaljnije na str. 26–32.

*Proaktivne istrage* najčešće kreću od tzv. "Ahilove pete" organizatora seksualne eksploatacije, a to je upravo "reklama" kojom se pojavljuju na tržištu. Kriminalistički radnik mora da prikupi obaveštajne informacije o lokaciji kriminalne grupe i žrtava, što nije nemoguće imajući u vidu da to mogu da urade klijenti žrtava. Na taj način "reklame ukazuju na lokaciju dokaza".

Ukoliko postoje obaveštajne informacije o pripadnicima kriminalne grupe, a ne i o njihovoj "reklami", primeniće se tzv. "Al Kapone" teorija: *prvo*, tragaj za novcem, prati ga i pronaći ćeš makroa ili trgovca ljudima; *drugo*, ukoliko nije moguće dokazati krivična dela Posredovanja u vršenju prostitucije i Trgovine ljudima, paralelnim vođenjem finansijskih istraga utvrdiće se nezakonite finansijske transakcije investiranja, sticanja, "pranja" i "obrtu" novca i možda otkriti neka druga krivična dela koja se izvršiocima mogu staviti na teret. Istraga vezana za finansijske transakcije može ukazati na količinu sredstava koja potiču iz vršenja krivičnih dela i na njihovu lokaciju, ali i na namere izvršilaca krivičnih dela.<sup>23</sup> Dokazna vrednost rezultata finansijskih analiza je dvostruka: *prvo*, to je dokaz o velikoj finansijskoj dobiti i troškovima koje ne mogu da pokriju legalni izvori prihoda i *drugo*, to može biti osnov za konfiskaciju imovine stečene izvršenjem krivičnog dela.<sup>24</sup> Time izvršioци krivičnih dela velikog "profita – niskog rizika" koji blage izrečene sankcije smatraju "poslovnim rizikom" bivaju dovedeni u položaj "kratak period proveden u zatvoru – puštanje na slobodu – nema profita – kompletna imovina je konfiskovana", što šalje snažnu i simboličnu poruku kriminalnim grupama, i ima specijalno preventivne i generalno preventivne efekte.

23 Na primer, analizom kreditnih kartica može se doći do podataka o hotelu, restoranu ili drugom objektu u kojem izvršioци krivičnih dela borave ili o kupljenim kartama za usluge transportne agencije koja ukazuje na mesto prelaženja državne granice.

24 Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala nalaže državama potpisnicama da, u najvećem mogućem stepenu koji dopušta pravni sistem, usvoje neophodne mere koje će omogućiti konfiskaciju dobiti stečene izvršenjem krivičnih dela iz oblasti organizovanog kriminala (vidi čl. 12, 14 i 30 stav 2 (c) Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001). Slično nalažu i Konvencija o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom (tekst Konvencije prikazan je u: Masnjak, B.; Kaselj, Ž. (1998) *Sprječavanje pranja novca, Zakon, Pravilnik, Konvencija*, Zagreb: MUP RH, str. 71–101), već pomenuti Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta (čl. 7) i niz drugih međunarodnih dokumenata. Osnovni krivični zakon (nekada Krivični zakon SFRJ, odnosno SRJ, *Službeni list SFRJ*, br. 44/1976 sa kasnijim izmenama i dopunama) takođe je predviđao mogućnost oduzimanja imovinske koristi stečene izvršenjem krivičnog dela (čl. 84). Međutim, ta mera se u pravosudnoj praksi gotovo i nije primenjivala.

U *reaktivnim istragama* situacija je nešto drugačija. Pored metode "Ahilove pete", "Al Kapone" teorije i redovnih istražnih mera i tehnika, najpogodnije je korišćenje operacija prismotre, operacija agresivne prismotre tehničkim uređajima, operacija angažovanja službenih lica za tajne zadatke ili ulogu "lažnih klijenata" i kontrolisane isporuke.<sup>25</sup>

*Operacije prismotre* odnose se na prismoću kriminalnih grupa, objekata u kojima se eksploatišu žrtve, odnosno žrtava i klijenata koji ih posećuju radi njihove identifikacije, identifikacije njihovih uloga u krivičnom delu i dokumentovanja u formi kojom stiču dokazni značaj. Sprovode se kroz više faza: prva – *statična prismotra*, u cilju identifikovanja pomenutih elemenata krivičnog dela, čime se identifikuju mehanizmi i šabloni u njegovom izvršenju (navike izvršilaca, žrtava i klijenata u dolasku, boravku i odlasku sa mesta krivičnog dela i sl.). To je i osnov za finansijske proračune (broj žrtava, puta broj klijenata, puta cena seksualne usluge, puta broj dana eksploataisanja jednako je visina protivpravno stečene dobiti) i predstavlja osnov za konfiskaciju imovine; druga – *statična i mobilna prismotra*, usmerena ka identifikovanju kretanja, protivzakonitih aktivnosti i adresa stanovanja pripadnika kriminalnih grupa. U određenim situacijama (npr., lociranje bordela) ova faza prerasta opet u *statičnu prismoću*; treća – *mobilna prismotra glavnih osumnjičenih* kojom se dolazi do dokaza o kriminalnom delovanju i, između ostalog, da njihovi finansijski izdaci znatno premašuju njihove legalne prihode.

*Operacije agresivne prismotre tehničkim uređajima* podrazumevaju upotrebu uređaja za prisluškivanje komunikacije, kao što su oprema za tajno snimanje, slušanje razgovora i uređaji za snimanje video kamerom. Time se mogu obezbediti visoko kvalitetni dokazi što, s druge strane, iziskuje angažovanje ljudstva i tehnike u većem obimu. Međutim, treba imati u vidu da su savremeni kriminalci svesni tehničkih mogućnosti kriminalističkih službi, te da su veoma oprezni u korišćenju sredstava komunikacije. Ovim metodama otkrivaju se i namere kriminalnih grupa, što omogućava presecanje njihovih aktivnosti i hvatanje *in flagranti*.

*Operacije angažovanja službenih lica za tajne zadatke ili ulogu "lažnih klijenata"* ekvivalent je meri simulovanih pravnih poslova i prikrivenog islednika iz našeg zakonodavstva. Podrazumeva angažovanje iskusnih, specijalno obučanih operativaca koji, simulirajući klijenta, žrtvu ili pripadnika kriminalne grupe, nastoje da prikupe dokaze o kriminalnom

udruživanju i delovanju trgovaca ljudima. "Lažni klijent" može biti snabdeven optičkim i akustičkim uređajima kojima će dokumentovati kontakt sa pripadnicima kriminalne grupe, žrtvom ili drugim klijentima, kao i drugo činjenično stanje kojim se dokazuje krivica. Kontakt sa kriminalnom grupom obrazlaže se zadovoljenjem "ličnih prohteva" uz izvesnu novčanu naknadu. Između operativca i žrtve ne sme doći do kontakta koji bi predstavljao oblik eksploatacije žrtve. S druge strane, operativac može da *simulira potencijalnu žrtvu ili pripadnika kriminalne grupe*. Status potencijalne žrtve obrazlaže se zainteresovanošću za oglas kojim se nudi zaposlenje u inostranstvu i slično, dok infiltracija u kriminalnu grupu zahteva detaljnije legendiranje prošlosti operativca. Lažnog klijenta mora da podržava najmanje Tim za agresivnu opservaciju i Tim za zaštitu lica na zadatku. Ove metode stvaraju mogućnost primene metoda tzv. kontrolisane isplate i isporuke.

Do tzv. *kontrolisane isplate* dolazi prilikom kontakta lažnog klijenta i pripadnika kriminalne grupe ili žrtve, a sastoji se u plaćanju usluge ili akontacije za ugovor o angažovanju žrtve u gotovini (obeležene novčanice), čekom ili kreditnom karticom kojima se kasnije može lako ući u trag i utvrditi gde i kome novac odlazi. Nakon isplate, pripadnik kriminalne grupe se hapsi i kod njega se pronalazi novac, odnosno, finansijskom istragom prati se kretanje čeka ili novca sa računa.

O *operacijama kontrolisane isporuke*, koja najveće efekte ima u suzbijanju trgovine ljudima, već je bilo reči. Valja pomenuti da je u ovim slučajevima neophodna saradnja i izuzetna koordinacija sa službama bezbednosti drugih zemalja jer svaki neuspeh može rezultirati najtežim posledicama po žrtve. Posle presecanja kontrolisane isporuke, operativci mogu nastaviti akciju kroz formu simulovanih pravnih poslova. Poseban oblik kontrolisanih isporuka je tzv., *ograničena isporuka* koja podrazumeva policijsku intervenciju presecanja lanaca trgovine ljudima na samom izlasku ili ulasku u zemlju.

U *istragama koje imaju za cilj ometanje ili prekid aktivnosti izvršilaca krivičnih dela*, kriminalistički radnici pronalaze žrtve i osumnjičene, ali često ostaju bez materijalnih dokaza. Pitanje je kakav će biti ishod suđenja zasnovan na svedočenju retraumatizovanih žrtava koje, iako to čvrsto obećavaju, u velikom broju slučajeva odustanu od svedočenja. Zbog toga odmah nakon sprovedene akcije hapšenja treba pristupiti pretresanju lica i prostorija, oduzimanju predmeta, uviđaju, telesnom pregledu žrtava, osumnjičenih i klijenata, radi obezbeđenja materijalnih dokaza.

<sup>25</sup> *Borba protiv trgovine ljudskim bićima*, str. 159–179.

#### 4. Predmeti i tragovi pogodni za dokazivanje organizovanja seksualne eksploatacije

Najzad, valja se osvrnuti na konkretne materijalne tragove i predmete koji dokazuju izvršenje krivičnog dela ili krivicu izvršioca. Reč je o materijalu koji je nastao delovanjem i dokumentovanjem od strane pripadnika kriminalističkih službi, materijalu koji je nastao u procesu izvršenja i posledica je krivičnih dela i dokazima koje su ponudile žrtve.

Iskusni pripadnici policije svakako već poseduju u procesnoj formi zadokumentovane oglase kojima se putem medija nude usluge žrtava ili se iste regrutuju (časopisi, TV, internet), fono zapise telefonskih razgovora sa agencijama koje nude određene usluge eksploatisanih žrtava, video zapise sačinjene u toku sprovođenja mera nadzora, audio i video materijal sačinjen od strane "lažnog klijenta", rezultate finansijskih istraga, iskaze svedoka ili prijaviocce krivičnih dela i slično.

Od predmeta i tragova koji su nastali izvršenjem krivičnih dela ili koji ukazuju na izvršeno krivično delo mogu se pronaći:

- *dokumentacija koja se odnosi na proces regrutovanja lica u mrežu seksualne eksploatacije*: oglasi i dokumentacija neophodna za oglašavanje, letci, drugi reklamni materijal, rokovnici i evidencije o kontaktima sa potencijalnim žrtvama, molbe upućivane ambasadama radi izdavanja viza, pisma kojima su se žrtve javljale na oglase, garantna pisma, dokumentacija neophodna za izdavanje pasoša, obrasci za podnošenje zahteva za izdavanje viza, ugovori o radu u inostranstvu, dokumentacija koja ukazuje na kontakte sa raznim sumnjivim agencijama i slično;

- *predmeti i tragovi koji se odnose na proces transportovanja* (u slučaju trgovine ljudima): geografske i topografske karte sa iscrtanim rutama i mestima za prelaženje državnih granica, karte za prevoz u javnom saobraćaju i karte prtljaga, motorna vozila i plovila kojim je vršen transport sa ispravama o njihovoj registraciji i registarskim oznakama, putne isprave pripadnika kriminalnih grupa i žrtava sa pečatima izlaska iz zemlje i ulaska u stranu zemlju, dokumentacija koja se dobija na ulasku u stranu zemlju (npr. zeleni karton), računi o plaćenim drumarinama, računi iz ugostiteljskih objekata u kojima su tokom putovanja vraćali, računi sa benzinskih pumpi i slično;

- *predmeti i tragovi koji se odnose na proces eksploatacije žrtava*: ugovori o iznajmljivanju objekata u kojima borave žrtve, novac, čekovne knjižice, kreditne kartice i dokumentacija u vezi

novčanih transakcija, evidencije o uslugama i prihodima stečenim eksploatacijom žrtava – tzv. *kriminalno knjigovodstvo*, reklamni materijal namenjen potencijalnim klijentima, cenovnici, katalozi sa slikama žrtava, scenariji razgovora žrtava sa klijentima (između ostalog i za tzv., *hot line*), pornografski foto, audio i audio–video materijal, kondomi, stimulaturna sredstva, seksualna pomagala, lekovi, špricevi, injekcije i slične supstance za kontrolu žrtava primenom psihoaktivnih sredstava i drugi;

- *sredstva kontrole i održavanja žrtava u pokornosti*: video kamere, narkotička sredstva, alkohol, sredstva za vezivanje lica ("lisice", lanci i sl.), sredstva za batinanje (palice, gajtani i sl.), foto i video materijal kojim je žrtva ucenjivana, ugovori o otplati dugova, rešetke na prozorima objekta u kojem borave, alarmni uređaji i slično;

- *sredstva koja ukazuju na izvršenje krivičnih dela*: kompjuteri, štampači, papir za štampanje, video kamere, sredstva veze, telefoni, telefaksi, diktafoni, pejdžeri, lični organajzeri, skupi predmeti kupljeni sredstvima stečenim eksploatacijom žrtava, ključevi od objekata u kojima se nalaze žrtve i slično, i

- *predmeti i tragovi koji ukazuju na prisustvo žrtava koje nisu pronađene na licu mesta*: leševi ili delovi leševa, oružje i oruđe pogodno za ubistvo lica, tragovi krvi, spisi koji ukazuju da je lice do određenog datuma bilo prisutno u objektu u kojem se organizuje eksploatacija, identifikacioni dokumenti, filmovi i fotografije žrtava koje nisu pronađene i slično.

#### 5. Pridobijanje žrtava za pomoć u obezbeđenju dokaza o njihovoj seksualnoj eksploataciji

Na mnoge od navedenih dokaza mogu ukazati i same žrtve. Osim toga, neke od njih ih poseduju kod sebe ili na sebi. Cilj kriminalističke obrade je obezbeđenje dokaza o krivici osumnjičenih uz minimalno angažovanje žrtve, čime bi se smanjila mogućnost njene retraumatizacije. Međutim, često se krivično delo ne može rasvetliti niti dokazati bez pomoći žrtve koja, s druge strane, zavisi isključivo od njene volje.<sup>26</sup>

Žrtva se opravdano boji odmazde kriminalne grupe koja ju je eksploatisala, ali i reakcije porodice i socijalne sredine po saznanju da je bila angažovana u seks industriji. S druge strane, često

26 "Adekvatan odgovor organa koji sprovode zakon na trgovinu ljudima zavisi od saradnje lica koja su bila predmet trgovine i drugih svedoka. Dopriinos lica koja su doživela trgovinu ljudima u izradnji i sprovođenju intervencije protiv trgovine



nema poverenja u pripadnike službi bezbednosti, jer su neki od njih učestvovali u njenom eksploataciji. Zato bi kriminalistički radnik trebalo da bude istog pola kao i žrtva. Dalje, neophodno je da se sa žrtvom komunicira na jeziku koji razume, neposredno ili posredstvom prevodioca. Ukoliko je reč o detetu, neophodno je prisustvo dečjeg psihologa, roditelja, staratelja ili socijalnog radnika.

Kriminalistički radnik se prema žrtvi mora ophoditi profesionalno, bez ikakvih predrasuda i s poštovanjem. Mora joj pokazati da u potpunosti razume šta joj se dogodilo, da je svestan njenog trenutnog statusa i da saoseća s njom. On želi da spreči da osumnjičeni na isti način ubuduće postupaju prema drugim licima, kao i da pronađe i oslobodi druge žrtve. Da bi u tome istražio i bio uspešan, neophodno je da žrtva pomogne kriminalističkim službama i organima krivičnog postupka. S tim u vezi, potrebno je da joj se objasni šta se konkretno od nje očekuje, pozitivni efekti po ishod istrage u slučaju saradnje, kao i negativne posledice u slučaju odbijanja saradnje. Kriminalistički radnik joj mora garantovati apsolutnu bezbednost, poverljivost podataka o angažovanju u "seks industriji" i drugim vidovima eksploatacije, i onemogućavanje njihovog iznošenja u javnost. Ni u kom slučaju ne sme da daje lažna obećanja niti da kasnije preduzme nešto što joj nije unapred predočio. Sadržaj njihovog razgovora odnosi se na sve činjenice značajne za rasvetljavanje krivičnog dela. Tom prilikom, kriminalistički radnik mora da vodi računa o tome da sa žrtvom ne zasniiva suviše blizak, prisan odnos, ali i da ne "drži" veliku distancu. Isto tako, pitanja ne smeju biti postavljena na način kojim vredaju njen ugled, stvaraju osećaj neprijatnosti i retraumatizaciju. Njeno je pravo da na određena pitanja ne odgovori. Razgovor se beleži pismeno, ili u audio/video formatu. Nakon fiksiranja razgovora, žrtvi se još jednom predočava sadržaj njenog iskaza. Sve vreme se vodi računa o zaštiti identiteta žrtve, te se s toga u dokumentu o obavljenom razgovoru može koristiti i pseudonim umesto ličnog imena (što zavisi od dogovora sa istražnim organima).

Žrtva sama odlučuje o svom angažovanju u kriminalističkoj obradi. Ukoliko pristane na saradnju, mora se detaljno upoznati sa svojom ulogom u:

- fiksiranju dokaza koji se nalaze u njenom posedu ili na njenom telu;
- ukazivanju na lokacije na kojima se nalaze dokazi, izvršioци ili druge žrtve krivičnih dela;
- dobijanju informacija o izvršenom krivičnom delu i njegovim elementima, čime se ono delimično ili u potpunosti rasvetljava i
- obezbeđenju ličnih dokaza.

Dokazi u posedu žrtve ili na njenom telu fiksiraju se kriminalističko-tehničkim i sudsko-medicinskim pregledom žrtve. Kriminalističko-tehničkim pregledom žrtve mogu se pronaći predmeti koji ukazuju na određene elemente izvršenog krivičnog dela (npr., dnevnik žrtve). Njime se fiksiraju i određeni tragovi poput otisaka prstiju, prisustva određenih materija na telu i delovima odeće žrtava (npr., zemlja na obući specifična za određenu lokaciju) i slično.

Specijalisti sudske medicine će u određenoj procesnoj formi (zapisnik, nalaz i mišljenje veštaka, fotodokumentacija) fiksirati povrede nastale na telu žrtve ili njenu bolest, veštačiti mehanizme njihovog nastanka i dijagnosticirati njihove posledice. Izvršiće se specijalistički pregledi (ginekološki, hirurški, psihološki, kožnog specijaliste i sl.) u zavisnosti od toga na koji je način žrtva eksploatisana. Pronaći će se i uzeti tragovi biološkog porekla i izlučevine na telu žrtve na osnovu kojih se može identifikovati izvršilac krivičnih dela i dokazati njegov kontakt sa žrtvom. Tragovi mogu imati dokazni značaj (DNK profil urađen na osnovu tragova krvi, ljudskog tkiva i sl.), orijentacioni (tragovi ugriza na telu žrtve slični su tragovima ugriza osumnjičenog) ili operativan, eliminišući značaj (npr., na osnovu pljuvačke sekretora određeno lice se može eliminisati kao izvršilac krivičnog dela). Najbolje je da specijalisti budu lica istog pola kao žrtva.

Radi veće efikasnosti specijalista sudske medicine i većeg dokaznog značaja prikupljenih dokaza, neophodno je uvažavati izvesne etičke i profesionalne standarde njihovog postupanja, obezbediti anonimnost i tajnost postupka, pribaviti pismenu saglasnost žrtve za vršenje pregleda i ekspertize, nastojati izbegavanju dodatne traumatizacije žrtve prilikom njenog pregleda, sačiniti dokumentaciju koja će imati procesni značaj, oformiti ambulantu za kliničke sudskomedicinske preglede, definisati protokol za pregled žrtava trgovine ljudima i slično.<sup>27</sup> Najzad, treba naglasiti da cilj ovih pregleda nije lečenje žrtava, već obezbeđenje određenih dokaza na osnovu specijalističkog znanja sudskomedicinskog forenzičara.

Žrtva može ukazati na predmete i tragove krivičnih dela koji se nalaze kod osumnjičenog, odnosno u njegovom posedu. Reč je o stvarima koje su neposredno ili posredno stečene izvršenjem krivičnih dela, tj. kupljene od sredstava

<sup>27</sup> Odličan primer postojanja i uvažavanja navedenih standarda jeste i ambulanta za kliničke sudskomedicinske preglede Instituta za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu. Vidi: Alempijević, Đ.; Savić, S.; Ječmenica, D.; Aleksandrić, B. (2004) "Klinička sudskomedicinska ekspertiza za žrtava trgovine ljudskim bićima", *Temida*, 1, str. 37–40.

dobijenih eksploatacijom žrtava (novac, obeležen novac iz kontrolisane isplate, odnosno nakit, umetničke vrednosti, automobil, zgrade i sl.). Ove stvari će se kroz određenu zakonsku proceduru oduzeti.

Na osumnjičenom se mogu pronaći određeni tragovi koji mogu poslužiti za njegovu prepoznavanje od strane žrtava ili klijenata, odnosno koji ukazuju na neposredan kontakt sa žrtvama. Tako se fotografski moraju fiksirati sva individualna obeležja osumnjičenog, poput mladeža, ožiljaka i tetovaža. Na njegovom telu mogu se pronaći tragovi biološkog porekla koji potiču od žrtve (npr., vaginalni sekret, krv, pljuvačka, znoj) ili tragovi nastali delovanjem žrtava (npr., krvni podlivi od udaraca, ugrizi, ogrebotine i sl.). Neki od njih nedvosmisleno ukazuju na kontakt između osumnjičenog i žrtve (npr., DNK analiza tragova krvi), drugi potvrđuju kontakt (npr., žrtva tvrdi da je ogrebala osumnjičenog na određenom delu tela), itd. Zbog toga je važno da se ovi tragovi fiksiraju u procesnoj formi.

Svi pomenuti predmeti se prilikom pretresanja i oduzimanja moraju snimiti video kamerom i fotografisati, odnosno precizno fiksirati na način predviđen zakonom i u skladu sa kriminalističkim principima: zapisnikom o uviđaju, zapisnikom o pretresanju i o oduzimanju predmeta, kriminalističko-tehničkom skicom, situacionim planom lica mesta i foto dokumentacijom. Dokazi moraju biti obeleženi i upakovani tako da se ne deformišu i da sačuvaju tragove (otiske, izlučevine, oštećenja i sl.) koji se na njima nalaze i poslati na veštačenje.

Iako se ponekad čini beskorisnim prikupljanje tragova i predmeta koji na prvi pogled ne mogu imati dokazni značaj, najbolje je da se fiksiraju u procesnoj formi jer bi njihovo kasnije fiksiranje moglo biti nemoguće ili skopčano sa izvesnim teškoćama.

Osim materijalnih, neophodno je obezbediti i lične dokaze od žrtava, svedoka i nekih izvršilaca krivičnih dela, uvažavajući određene principe njihove zaštite.<sup>28</sup> S tim u vezi, radi pridobijanja za aktivno učešće u krivičnom postupku protiv organizatora seksualne eksploatacije, žrtvi se mora ukazati na mogućnosti njene zaštite. Mnoga od ovih rešenja sadržana su u aktuelnom ZKP. Međutim, novi ZKP je u tom pogledu moderniji: organ koji vodi postupak dužan je da svedoka i oštećenog zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada. Učesnika postupka ili drugo lice koje

pred organom koji vodi postupak vređa svedoka ili oštećenog, pretili mu ili ugrožava njegovu bezbednost, organ koji vodi postupak će opomenuti ili novčano kazniti. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje, sud će obavestiti javnog tužioca radi preduzimanja krivičnog gonjenja, a u slučaju da je do nasilja ili ozbiljne pretnje došlo u prethodnoj istrazi ili u istrazi pred javnim tužiocem, on će sam preduzeti krivično gonjenje, ili će o tome obavestiti nadležnog javnog tužioca. Javni tužilac, istražni sudija, predsednik veća ili predsednik suda može zahtevati da policija preduzme posebne mere zaštite svedoka i oštećenog (čl. 116).

Ako postoje okolnosti koje očigledno ukazuju da bi usled saslušanja određenog svedoka i davanja njegovih odgovora na pojedina pitanja, u krivičnom postupku za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, za njega ili njemu bliska lica nastupila ozbiljna opasnost po život, zdravlje, fizičku celokupnost, slobodu ili imovinu većeg obima, sud može doneti rešenje kojim lice stiče status *zaštićenog svedoka* i odrediti poseban način saslušanja tog svedoka u krivičnom postupku, tako da se tokom postupka ne otkrije njegov identitet. Ova mera se, izuzetno, može primeniti i kada se krivični postupak vodi za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, ako osobite okolnosti ukazuju da za svedoka ili njemu bliska lica može nastupiti navedena opasnost, a zaštita svedoka na drugi način nije moguća ili je znatno otežana.

Poseban način saslušanja zaštićenog svedoka obuhvata jednu ili više posebnih mera zaštite: isključenje javnosti sa glavnog pretresa; izmenu, brisanje iz spisa ili zabranu objavljivanja podataka o identitetu svedoka; uskraćivanje podataka o identitetu svedoka; saslušanje svedoka pod pseudonimom; prikriivanje izgleda svedoka; svedočenje iz posebne prostorije uz promenu glasa svedoka, primenom uređaja koji menjaju glas; saslušanje svedoka koji se nalazi u drugoj prostoriji van sudnice, u drugom mestu u zemlji, ili u inostranstvu, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, uz mogućnost primene i uređaja koji menjaju glas i izobličuju sliku (čl. 117).

U cilju pribavljanja dokaza od dece žrtava seksualnog eksploatacije, državni organi moraju razviti posebne metode koje će proizvesti minimum štetnih posledica po mentalni integritet deteta.<sup>29</sup>

28 Opširnije, u: Bjerkan, L.; Dyrild, L.; Nikolić-Ristanović, V.; Simeunović-Patić, B. (2005) *Samo moj život – Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, str. 38–40.

29 Član 33, *Recommendation Rec(2001)16 of the Committee of Ministers to member states on the protection of children against sexual exploitation* (Adopted by the Committee of Ministers on 31 October 2001 at the 771st meeting of the Ministers Deputies), Council of Europe, Committee of Ministers.

## Zaključak

S obzirom na to da se visokoj tehnici kriminala može odgovoriti samo još višom tehnikom kriminalista, neophodno je kontinuirano usavršavanje metoda pribavljanja dokaza i stručno usavršavanje kriminalističkih službenika u njihovoj primeni. Neprofesionalno sprovođenje poverenih ovlašćenja može imati višestruke negativne efekte: dekonspiraciju istrage i kriminalističkih operativaca, sekundarnu viktimizaciju žrtava kroz neadekvatan i neprofesionalan tretman od strane pripadnika organa formalne socijalne kontrole, tercijalnu viktimizaciju ponovnim regrutovanjem u mreže eksploatacije, stvaranje nepoverenja u državne organe, kako kod građana, tako i kod žrtava i svedoka koji bi mogli doprineti suzbijanju organizovane seksualne eksploatacije, i druge. Kompromitovanje borbe protiv organizovanog kriminala rezultira njegovim osnaživanjem i većom latentnošću.

Uvažavajući aktuelna dostignuća domaće i inostrane bezbednosno-kriminalističke teorije i prakse, neophodno je definisati osnovne smernice kriminalističke metodike otkrivanja, rasvetljavanja i dokazivanja aktivnosti seksualne eksploatacije i trgovine ljudima. Kontinuiranim i permanentnim usavršavanjem moraju se edukovati ne samo pripadnici kriminalističkih službi, već i tužioci i sudije. Time će se, pored sagledavanja značaja i mesta organizovane prostitucije, pornografije, seks turizma i trgovine ljudima u savremenoj bezbednosnoj problematici,

sagledati i značaj sankcionisanja izvršilaca, ali i način prikupljanja, fiksiranja i tumačenja dokaza koji to omogućuju. Najzad, to će se uspešno primeniti i u praksi.

Saša Mijalković, MA

### Possibilities of collecting evidences about crime act of sexual exploitation in human beings

Collecting evidences about organized crime act of sexual exploitation in human beings often is very difficult because of high level of organization, secrecy and precaution taken during committing prostitution, pornography, sex tourism and human trafficking. On the other side, high illegal profit enable criminals to engage "expensive" and experienced lawyers, whose often make values and reliability of collected evidences questionable, appealing to irregularities during police collecting procedure.

Among traditional criminalistics methods and proofing activities, in the study, modern tendencies in special investigative measures and techniques are considered. After that, there is pointing at specificity, meaning and value of material tracks and objects, which are essential for proofing crime act or perpetrator's guiltiness. On the end, there is pointing at importance of victims' cooperation in collecting evidences about their sexual exploitation.